

تحلیل عوامل موثر در ملاحظات دفاعی - امنیتی آمایش سرزمینی با محوریت بقای کشور ایران

مصطفی مظاهری^۱

رحیم قاسمی^۲

چکیده

سرزمین بنیادی ترین عنصر و اصل اساسی علت وجودی یک کشور است. حفظ و بقای یک کشور وابسته به موجودیت سرزمینی و توسعه ملی آن در ارکان مختلف است. آمایش سرزمین، مناسب ترین بستر برای برنامه ریزی کلان و توسعه ملی در هر کشوری محسوب می شود یکی از مهم ترین بخش هایی که به ماندگاری یک کشور کمک می کند توجه به ملاحظات آمایش سرزمینی در بعد امنیتی و دفاعی آن است چون رعایت ملاحظات دفاعی - امنیتی در طرح های آمایشی، یکی از ضروریات توسعه و تداوم کشور است که عدم توجه به آن خسارت جبران ناپذیری در بر خواهد داشت. مسلم است که مسائل امنیتی در مقیاس های مختلف کاربرد دارد و فقط شامل مرزهای داخلی کشورها نمی شود بلکه از شرایط بیرونی و محیط اطراف نیز متأثر است. با توجه به چنین اهمیتی، هدف از پژوهش حاضر بررسی مولفه های موثر در ملاحظات آمایش سرزمین با رویکرد دفاعی - امنیتی در راستای حفظ تمامیت ارضی کشور ایران است. روش تحقیق از نوع تحلیلی - تبیینی بوده که در آن ترکیبی از مطالعات کتابخانه ای (کتب، مقالات، اسناد) استفاده شد. نتایج تحقیق دلالت بر آن دارد که لزوم توجه به برنامه های آمایش سرزمین برای حفظ و بقای کشور اجتناب ناپذیر است لذا عواملی مانند مکان یابی استراتژیک، اصل عدم تمرکز، نگاه اصولی به روش های پدافند غیر عامل، توجه ویژه به دانش جغرافیای نظامی، استفاده از روش های نوین و فناوری های نوظهور و... نقش موثری در تدوین برنامه آمایش دفاعی - امنیتی کشور در راستای بقای و پایداری آن خواهد داشت.

واژگان کلیدی: آمایش سرزمین، ملاحظات دفاعی - امنیتی، ایران.

^۱ . دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران (پژوهشگر هیئت اندیشه ورز گروه ۱۱ نازجا) m_mazaheri6424@yahoo.com

^۲ . کارشناسی مدیریت دفاعی، دانشگاه افسری امام علی (ع) Rahim.gasemi00@gmail.com

مقدمه

نگاه ویژه به بعد دفاعی - امنیتی آمایش سرزمین، با توجه به شرایط پیرامونی ایران اجتناب ناپذیر به نظر می رسد. لزوم تدوین ملاحظات دفاعی-امنیتی در طرح های آمایش سرزمین از بنیادی ترین عملکرد نهادهای اجرایی کشور می باشد. تدابیر دفاعی-امنیتی در طرح های آمایشی می تواند علاوه بر کاهش خسارات ناشی از تهدیدات انسان ساز، جهت تلفیق ملاحظات دفاعی-امنیتی با آمایش سرزمین برای مقابله با خطرات طبیعی مانند زلزله و سیل، در زمان صلح - جنگ باعث پایداری کشور می گردد. هدف اصلی و شالوده طرح های آمایش سرزمین، ایجاد و بسط توسعه در تمامی مناطق و بخش های کشور است. بدین نحو که با شناخت نقاط ضعف، نقاط قوت، فرصت ها و تهدیدهای هر منطقه از کشور، راهبردها و سیاست هایی با توجه به بررسی وضع موجود ارائه می دهد که از قابلیت و پتانسیل نهفته در آن ها استفاده شده و در نهایت اجرا و کاربست آن ها، همه مناطق کشور را توسعه یافته خواهد کرد. آنچه واضح و مبرهن می نماید این نکته است که توسعه کشور، خواسته یا ناخواسته باعث بالابردن افزایش امنیت در سطح کشور می شود. پس لزوم توجه به روش های جدید در برنامه های آمایش سرزمین باعث افزایش سطح توسعه یافتگی کشور و به دنبال آن بالارفتن سطح امنیت در کشور و رسیدن به هدف اصلی پدافند غیرعامل یعنی افزایش ضریب ایمنی و امنیتی کلیه مناطق کشور در مقابل انواع تهدیدها و بحران ها میسر می گردد. بدیهی است در کشوری همچون ایران با مرزهای بسیار طولانی، تنوع جغرافیایی و ... توجه تنگاتنگ به مسئله آمایش سرزمین با مد نظر داشتن ابعاد دفاعی-امنیتی جهت حفظ تمامیت ارضی ایران، امری بسیار اساسی است. لذا ماندگاری و حفظ یک کشور پیوند تنگاتنگی با ملاحظات آمایش سرزمینی، علی الخصوص از منظر آمایش دفاعی - امنیتی دارد. با توجه به جایگاه مهم مطالعات آمایش سرزمین در پیشرفت- توسعه ملی و ماندگاری یک کشور در صفحه جغرافیای سیاسی جهان، تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوال است: نقش مولفه های مهم در پایداری کشور ایران از منظر آمایش دفاعی-امنیتی سرزمینی، چگونه است؟

پیشینه تحقیق

برخی از تحقیقات صورت گرفته که در ارتباط با موضوع مقاله حاضر عبارتند از:

مطالعات داخلی

-پورموسوی (۱۳۸۶)، در پژوهشی با عنوان «ملاحظات دفاعی-امنیتی در آمایش سرزمینی ج.ا.ایران» بعد از ارائه مباحث نظری در مورد آمایش سرزمینی و بیان سابقه ای از این موضوع در ایران، اهمیت مورد نظر قرار دادن ملاحظات دفاعی-امنیتی ناشی از آمایش سرزمینی، در برنامه ریزی های ملی را تبیین نموده است.

فیروز توفیق (۱۳۸۴)، در کتاب «آمایش سرزمین: تجربه جهانی و انطباق با وضع ایران» سعی کرده است تا تجارب نظام های مختلف فدرال و بسیط متمرکز و غیر متمرکز را در قالب کشورهای مورد اشاره بیان کند و از این رهیافت جایگاه ایران را براساس نظام مدیریت سرزمینی آن با نظام های دیگر مدیریت سرزمینی مقایسه نماید.

خلیل کلانتری و غلامحسین عبدالله زاده (۱۳۹۱)، کتابی با عنوان «برنامه ریزی فضایی و آمایش سرزمین» نگارش کرده اند که در آن به مسائل توسعه و برنامه ریزی فضایی و منطقه ای و اندیشه های توسعه منطقه ای پرداختند. حسن کامران و دیگران (۱۳۹۲)، در کتابی با عنوان «آمایش دفاعی سرزمین؛ از منظر پدافند غیرعامل»، بر لزوم توجه ویژه به مقوله ای امنیت دفاعی - نظامی و بکارگیری پدافند غیر عامل در آمایش سرزمین تأکید کرده اند.

مطالعات خارجی

لوسیا پدرازینی^۱ (۲۰۰۲)، کتابی تحت عنوان «آمایش سرزمین اروپا»^۲، نگاشته است. رویکرد کلی پدازینی در این کتاب تشریح مفاهیم آمایش سرزمین یا همان برنامه ریزی فضایی در اروپا و ترسیم آینده ای آمایش سرزمین در این منطقه است که جهت توضیح بیشتر و بکارگیری نوعی مطالعه ی مقایسه ای، نتایجی از مطالعات برنامه ریزان آمریکایی در حوزه ی آمایش سرزمین را نیز آورده است. در کل کتاب مذکور به دنبال ترسیم یک چشم انداز از آینده ی آمایش سرزمین در اروپا براساس وضعیت و روندهای کنونی است. جارسلاوی بورین^۳ (۲۰۱۲)، در کتابی با عنوان: «پیشرفت در برنامه ریزی فضایی (آمایش سرزمین)»، معتقد است که برنامه ریزی فضایی (آمایش سرزمین)، یک بخش قابل توجه از علوم زمین است که به سرعت در حال توسعه است. بسیاری از روش های جدید و تکنیک های مدل سازی مانند GIS (سیستم اطلاعات جغرافیایی)، GPS (سیستم موقعیت یابی جهانی)، یا تکنیک های سنجش از راه دور (RS)، در بخش های مختلف برنامه ریزی فضایی توسعه داده شده و مورد استفاده قرار گرفته اند. در کل، کتاب مذکور نقش تکنیک ها و مدل ها و روش های جدید را در پیشرفت و توسعه ی برنامه ریزی فضایی یا همان آمایش سرزمین مورد بررسی قرار داده است.

در پژوهش های فوق که به عنوان پیشینه ذکر شده اند، اکثراً به بیان مبانی نظری آمایش سرزمین یا تاریخچه ی آن در جهان و ایران پرداخته اند. عده ای نیز به صورت موردی به آمایش استانی یا آمایش دفاعی و پدافند غیرعامل پرداخته اند. در حالی که مقاله حاضر سعی دارد ضمن بررسی مولفه های موثر در ملاحظات دفاعی - امنیتی کشور جهت حفظ یکپارچگی سرزمینی در پایان تحقیق، پیشنهاداتی در راستای بهبود تقویت و پایداری فضای سرزمینی ایران ارائه دهد.

^۱ . Luisa Pedrazzini

^۲ . Spatial Planning

^۳ . Jaroslav Burian

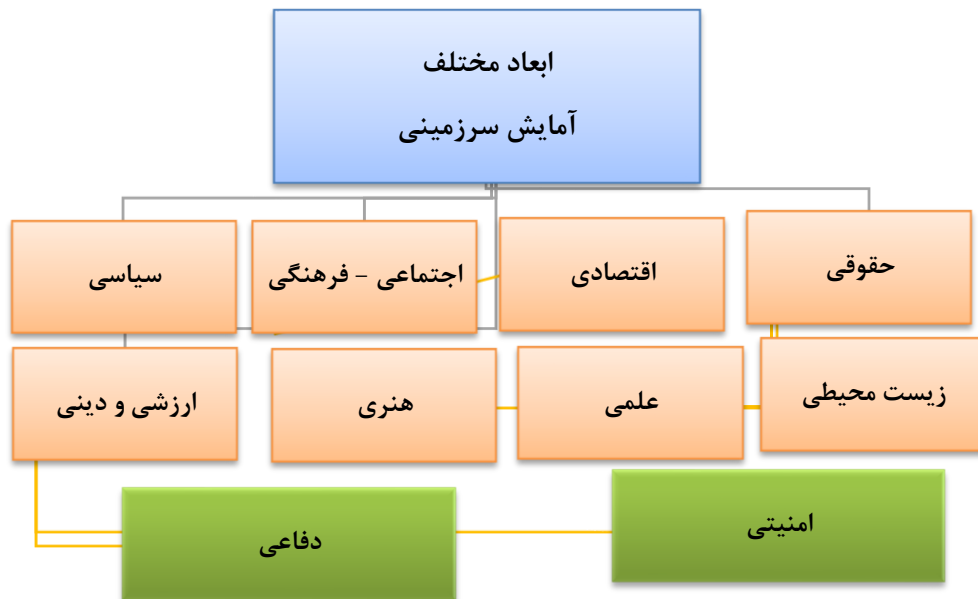
مبانی نظری

آمایش سرزمین

آمایش سرزمین¹ شامل تنظیم روابط و کنش‌های متقابل بین عوامل انسانی، اقتصادی و عوامل محیطی به منظور ایجاد سرزمینی مبتنی بر بهره‌گیری بهینه و پایدار از استعدادهای انسانی و محیطی است. به عبارت دیگر مطلوب‌ترین، عادلانه‌ترین و پایدارترین آرایشی که به سه مولفه مهم جمعیت، سرمایه و منابع طبیعی و محیطی در یک منطقه یا سرزمین داده می‌شود، برنامه آمایش سرزمین است (رشیدی، ۱۳۹۳: ۱۸). آمایش سرزمین به عنوان دانش ساماندهی و تنظیم امور مکانی، پیشینه‌ای به قدمت پیدایش نخستین تمدن‌های بزرگ دارد (امینی قشلاقی و همکاران، ۱۴۰۲: ۲۲). «آمایش سرزمین» در کنار «برنامه‌ریزی کالبدی - فیزیکی» و «برنامه‌ریزی بخشی - اقتصادی» یکی از سه جریان اصلی نظام برنامه‌ریزی به شمار می‌رود؛ نظامی که خود در زیرمجموعه نظام حکمروایی تعریف می‌شود (Healey, 2006: 10). پیام آمایش سرزمین پیوستگی و وابستگی شدید انسان و فضای سرزمینی به یکدیگر است که با توجه به توان‌ها و اقصائات هر کدام نوعی تعامل پایدار شکل می‌گیرد (رشیدی، ۱۳۹۳: ۵۴). به عقیده برخی از صاحب نظران موضوع اساسی که آمایش سرزمین را معرفی می‌کند، مدیریت کشور است (Hasmen, 1970: 5). هدایت آگاهانه و آرایش بهینه کاربری‌های اراضی در فضای سرزمین، گره زدن فعالیت‌های اقتصادی با عامل مکان و فضا و ساختار فضایی، جهت تخصیص عقلایی منابع به منظور کاهش نابرابری‌های فضای و دستیابی به یک توسعه منسجم و یکپارچه از اهم نکات است (Harrison & et al, 2001: 65-85). در آمایش سرزمین دو اصلی باید مورد توجه قرار بگیرد یک عدالت سرزمینی و دوم توزیع عادلانه فعالیت‌ها و درآمدهای اقتصادی.

از دید نویسندگان مقاله، هدف آمایش سرزمین: نحوه شناسایی و تکنیک بهره‌مندی از شرایط زمین و نیز مدیریت و ساماندهی اصولی و کارآمد آن در مقیاس‌های (محلی، ملی، منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای)، در ابعاد مختلف سیاسی، اقتصادی، دفاعی-امنیتی و... است. شایان ذکر است که آمایش سرزمینی یک کشور زمانی کارایی لازم را خواهد داشت که به ابعاد مختلف آن در مقیاس‌های گوناگون توجه شود، لذا پیشرفت و توسعه یک منطقه مستلزم استفاده از زمینه‌های مختلف آمایش سرزمین می‌باشد در نمودار ذیل: ابعاد گوناگون آمایش سرزمین نشان داده شده است.

¹ . Spatial planning

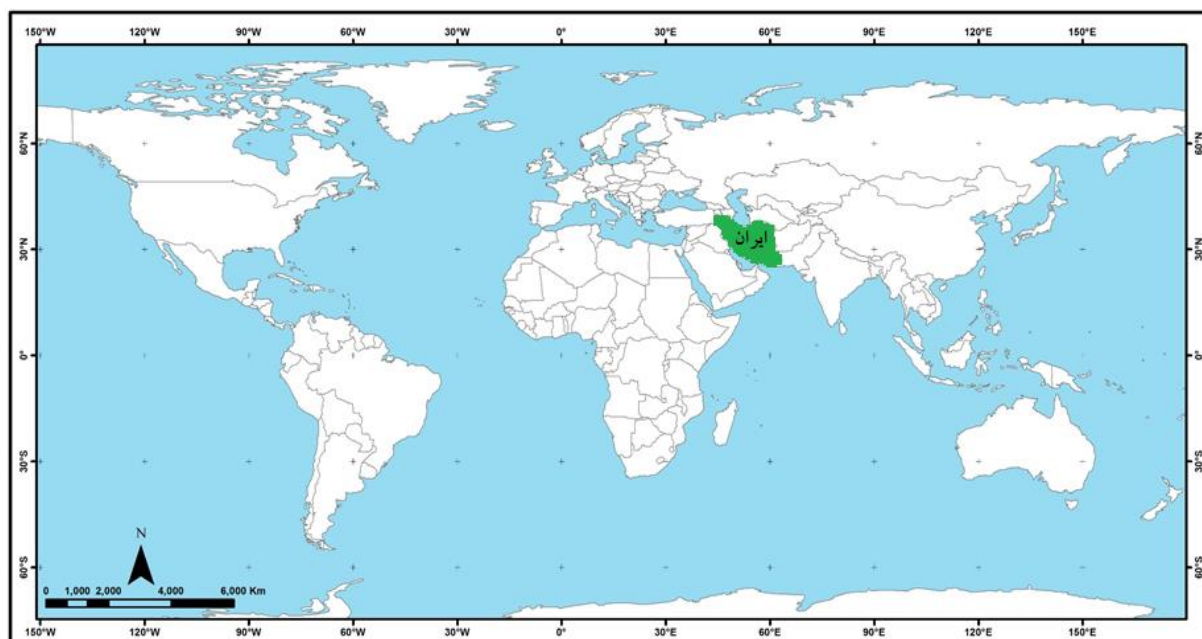
شکل (۱): ابعاد آمایش سرزمین (تدوین، نویسندگان: ۱۴۰۴)

ملاحظات دفاعی-امنیتی آمایش سرزمین

ضرورت دفاع در سه مقیاس جهانی، منطقه ای و ملی مستلزم اتخاذ سطوح راهبردی، عملیات و تاکتیکی است. در شرایط آنارشی بهترین و موثرترین ابزار کنترل بر قدرت مسلط، افزایش توان داخلی و توازن قوا جهت مقابله با سلطه جویی دولت مسلط است و در این میان ویژگی دولتهای سلطه جو و مسلط از قبیل ایدئولوژی، نوع رژیم حکومتی و رهبری آن به هیچ وجه تضمین کننده عملکرد آینده آن دولت نمی باشد و در این میان تنها قدرت است که می تواند قدرت را مهار کند (Waltz, 1979:126). آمایش سرزمینی پیوند همه جانبه ای با شکل بندی های دفاعی-امنیتی دارد. کشورها هر اقدام و تصمیمی که اتخاذ می کنند را بر اساس ضرورت های استراتژیک خود انجام می دهند؛ بنابراین در تنظیم برنامه های دفاعی، می بایست عوامل و مولفه های متعددی را مورد سنجش و بررسی قرار داد. رعایت ملاحظات دفاعی و امنیتی در طرح های آمایش سرزمینی یکی از ضروریات توسعه کشورها و مناطق جغرافیایی مهم و حساس است.

امروزه یکی از عوامل مؤثر بر سیاست گذاری دفاعی-امنیتی کشورها، کنش و واکنش های سیستم های پیچیده و آشوبی بین المللی است به طوری که معمای دفاع از خود و ایجاد امنیت و تصمیم گیری در خصوص مسائل نظامی و دفاعی را با چالشها و پیچیدگی های خاصی رو به رو نموده است. از این رو، در فضای نظام بین الملل امروزی این حوزه از اهمیت و حساسیت ویژه ای برخوردار است چرا که از یک سو تأمین کننده اهداف و منافع ملی خواهد بود و از سوی دیگر، با

بقاء و سرنوشت کشور مرتبط است (یوسفوند، ۱۴۰۲: ۶۵). در طرح‌های مختلف آمایشی ایران، بیشتر دیدگاه‌ها بر امر توسعه تأکید داشته و به ملاحظات دفاعی- امنیتی جهت دفاع سرزمینی و حفاظت از مراکز جمعیتی، اماکن نظامی و نقاط استراتژیک و حیاتی و نیز آمایش دفاعی مناطق مختلف جغرافیایی و خصوصاً نواحی مرزی، توجه کافی نشده است. به طور کلی دو دسته عامل در بررسی ملاحظات امنیتی - دفاعی سرزمین می‌توان برشمرد: الف) عوامل ثابت جغرافیایی (نظامی) مانند عوارض زمین، آب‌نگاری، وضعیت جوی و اقلیمی. ب) عوامل متغیر (پارامترهای انسانی) مانند منافع امنیت ملی، تهدیدات، ساختار نیروهای مسلح، عامل وحدت بخش روحیه و پیوستگی مردم و قومیت‌ها. در بررسی ملاحظات دفاعی- امنیتی یک طرح آمایش باید توجه به جغرافیای طبیعی نیز داشت. زیرا مثلاً به جهت نوع و آب و هوا و مرغوبیت زمین در کشورمان همیشه مهاجرت از سمت جنوب به شمال وجود داشته. به طوری که درخطة های مرکزی و جنوبی با خلأ جمعیتی مواجه هستیم. طرح‌های آمایش باید به گونه ای باشد که به آن پدیده‌ها دامن نزنند (جلالی فراهانی، ۱۳۹۳: ۱۸۴).

نقشه (۱): موقعیت کشور ایران در جهان (ترسیم، نویسندگان: ۱۴۰۴)

امروز امنیت دیگر یک پدیده مجرد ملی، منطقه ای نیست بلکه یک تفکر جهان شمول باید باشد و کشورها امنیت ملی را که در داخل کشورهای خودشان می‌توانند تأمین نمایند باید بر محور امنیت جمعی چه در مقیاس ملی، منطقه ای و بالاخره جهانی قرار دهند (عزتی، ۱۳۹۰: ۲۸). در طرح‌های آمایش سرزمین، فضای ملی از نظر نقاط ضعف و قوت و تهدیدها و فرصتها، مورد بازشناسی قرار می‌گیرد تا با توجه به پتانسیل و توان شان، برای آنها برنامه‌ریزی صورت گیرد (اسکندری، ۱۳۹۰: ۳۴).

در سطح و مقیاس ملی، تهدیدات مهم ایران به شرح ذیل می باشند:- تنوع قومی؛- ناپایداری فضایی سکونت و فعالیت در مقیاس ملی و... بنابر این توانمندی آمایش سرزمین هم سازماندهی فضای سرزمینی یک کشور است و هم بتواند در سطوح منطقه ای و فرا منطقه ای، تهدیدات مربوطه را خنثی کرده و از فرصت‌های احتمالی موجود، مسیر امنیت و توسعه کشور را فراهم سازد.

روش شناسی

پژوهش از نوع تحقیقات کاربردی-توسعه ای است و روش آن نیز توصیفی-تحلیلی است روش جمع آوری اطلاعات به کار گرفته شده نیز در این تحقیق، ترکیبی از روش های اسنادی-کتابخانه ای(مقالات -کتب) خواهد بود. که در بخش توصیفی برای گرد آوری اطلاعات و داده های مورد نیاز از بررسی های اسنادی(سند های ملی مطالعات آمایش سرزمینی ایران) و مقالات و پژوهش های مرتبط با آمایش سرزمین استفاده شد و سعی شده است تا بر مبنای تفکر- استدلال علمی و تحلیل استنباطی به تبیین یافته ها و سرانجام پیشنهاداتی برای بقای کشور در چهارچوب آمایش سرزمین ارائه گردد.

بحث و یافته ها

عوامل موثر در ملاحظات آمایش دفاعی-امنیتی

مؤلفه های مختلفی در تدوین سیاست های آمایش سرزمین با بعد دفاعی - امنیتی، تاثیر گذار هستند که در حفظ و بقای کشور ایران حائز اهمیت فراوان هستند که در ادامه به آنها اشاره می شود.

آمایش دفاعی سرزمین با محوریت فضا(مکان یابی استراتژیک)

یکی از ارکان مهم آمایش سرزمین، اصل مکان یابی بهینه برای انواع فعالیت‌ها و مراکز مختلف است (اسکندری، ۱۳۹۰: ۵۴). مکان یابی یکی از بخش های آمایش سرزمین بوده و فرآیندی است که از طریق آن می توان بر اساس شرایط تعیین شده و با توجه به منابع و امکانات موجود بهترین محل مورد نظر را برای کاربردهای مختل تعیین کرد. مکان یابی در واقع تجزیه و تحلیل توأمان اطلاعات فضایی و داده های توصیفی به منظور یافتن یک یا چند موقعیت فضایی با ویژگی های توصیفی مورد نظر کاربر می باشد(پاشازاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۲۴). در زمینه مکان یابی باید شاخص های زیادی را در نظر بگیریم این شاخص ها مشتمل بر شاخص های اقتصادی-اجتماعی-طبیعی-سیاسی و... می باشند (اسکندری، ۱۳۹۰: ۴۴). مکان یابی مناسب همواره اولین و مهمترین گام در فرآیند مکان گزینی مراکز نظامی بوده و در این راستا باید سعی

نمود بر اساس محدودیت ها و قابلیت های مورد نیاز طرح نسبت به انتخاب مناطق مناسب اقدام نمود تجربه دیگر کشورها نشان داده است که رعایت ملاحظات دفاعی - امنیتی در آمایش سرزمینی استقرار مراکز و تأسیسات نظامی و غیرنظامی، به طور قطع در افزایش قابلیت های دفاعی این گونه مراکز و کاهش آسیب پذیری آنها در مواقع جنگ و بحران نقش اساسی داشته است (پاشازاده و همکاران، ۱۳۹۶: ۴۷). بسیاری از استقرارگاههای نظامی (پادگان ها، مراکز آموزش) در گذشته جزء مراکز خارج از شهر بوده اما امروزه در داخل شهر قرار دارد و به عنوان یک هدف نظامی برای دشمن به حساب می آید که در شهرسازی امروز به لحاظ دفاعی توصیه می گردد که به خارج از شهر انتقال یابد. در استقرار و آمایش سرزمینی یگانهای نیروهای مسلح باید به عوامل زیر توجه شود: -اهداف دفاعی- نظامی، -نوع تهدیدات، -استراتژی نظامی، -شرایط جغرافیایی (طبیعی، انسانی و کالبدی). پس از تعیین اهداف و نوع تهدیدات و شرایط ژئوپلیتیکی منطقه، مبادرت به انتخاب استقرارگاهها می شود در تعیین استقرارگاهها که امکان دارد شامل آمادگاههای لجستیکی، مراکز آموزشی و صنایع دفاعی باشد. توجه به موارد زیر از اهمیت بالایی برخوردار می باشد:

الف) صنایع عمده نظامی با توجه به میزان کارایی و اهمیت آنها (اهمیت استراتژیکی) طبقه بندی می گردند.

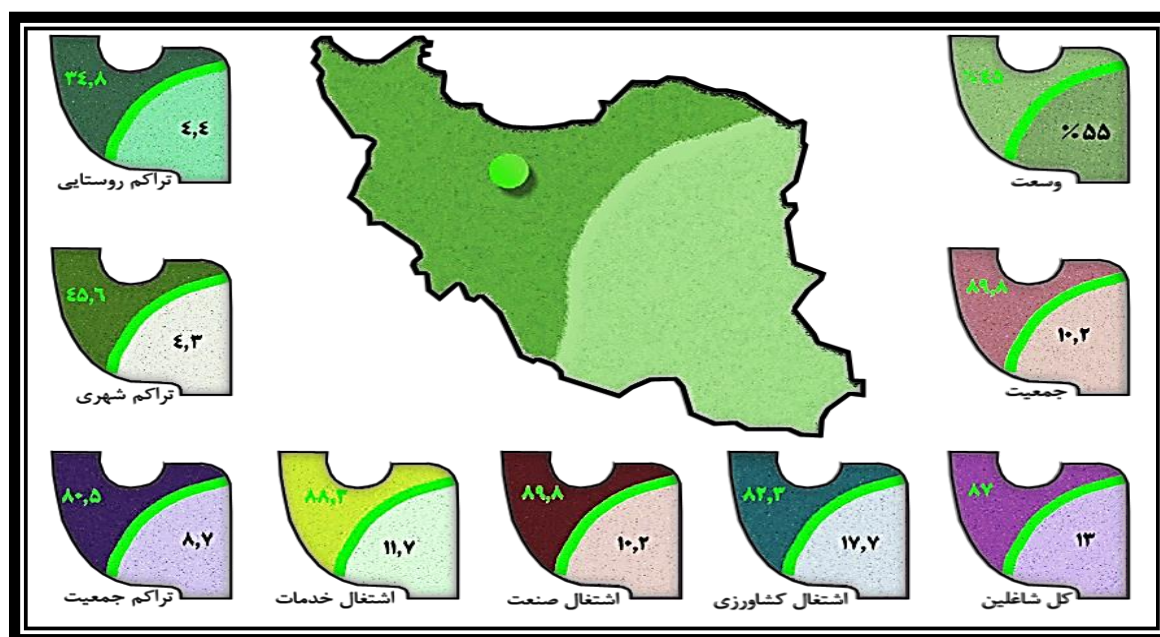
ب) با توجه به شرایط جغرافیایی و پهنه بندی که از لحاظ جغرافیایی صورت می گیرد نسبت به تعیین مکان بهینه اقدام می گردد. این پهنه بندی ها می تواند شامل پهنه بندی اقلیمی زمین شناسی و یا نوع صنایع باشد (چوخاچی زاده مقدم، ۱۳۸۲: ۱۴۸). لازمه دفاع، وجود تأسیسات نظامی در نواحی مختلف جغرافیایی کشور است. در جهت مکان یابی تأسیسات نظامی، در مطالعه همه شرایط جغرافیایی محل، از شاخه های مختلف جغرافیا کمک گرفته می شود (همان). به عنوان مثال مراکز حساس و حیاتی شهری (توربین های اصلی برق، گاز، مخابرات، آب و...) به زیر زمین برده شده و جهت فریب دشمن، نوع کاذب آن در سطح زمین قرار داده می شود در حالی که کار اصلی به وسیله دستگاه های زیر زمین صورت می گیرد. لذا بدیهی است که حضور نیروهای مسلح در آمایش ملی و توسعه کشور باید در چارچوب و در راستای اهداف نظامی و با شناخت به نوع تهدیدات باشد.

اسکان جمعیت و استقرار فعالیت در مناطق حساس، به عنوان یکی از تمهیدات دفاعی و امنیتی کشوری باید مورد توجه قرار گیرد و نیز ترکیب جمعیت و فعالیت در مناطق حساس و راهبردی، به خصوص در مناطق مرزی از نظر مقیاس، نوع فعالیت ها و فاصله مراکز جمعیتی با یکدیگر می بایست در چارچوب تمهیدات و تدابیر امنیتی و دفاعی کشور صورت گیرد (پورموسی، ۱۳۸۶: ۱۹). با توضیحات فوق اهمیت کاربرد فضا در مسایل دفاعی - امنیتی به خوبی درک می شود.

در مجموع کاربرد نظامی فضا را می توان به دو بخش عمده تقسیم کرد؛ اول آنکه فضا، به منظور حمایت و تقویت عملیات و برنامه ریزی های نظامی عمده در روی زمین مورد استفاده قرار می گیرد. دوم، فضا را می توان به عنوان عرص های برای فعالیت های مستقیم نظامی در نظر گرفت (عزیزی بساطی، ۱۳۹۸: ۱۰۴). حضور نظامیان در سطح ملی از دو جهت حائز اهمیت است، یکی در طرح ریزی های ملی و برنامه ریزی های کلان یک کشور جهت تعیین مکان یابی مناسب و طرح های توسعه مانند تأسیسات زیر بنایی و صنعتی با ملاحظات امنیتی و دفاعی و دیگر طرح ریزی های امکانات و تأسیسات نظامی با توجه به اولویت بندی این تأسیسات، به ویژه به هنگام بروز جنگ و بحرانها با توجه به استراتژی کلان کشور از حساسیت بیشتری برخوردار است (چوخاچی زاده مقدم، ۱۳۸۲: ۱۵۲).

تحلیل ابعاد دفاعی آمایش سرزمین از منظر مکان یابی استراتژیک در مقیاس ملی

شکل ۲: وضعیت کنونی پراکندگی سکونتگاه های شهری و روستایی، اشتغال، شبکه زیربنایی و سایر عوامل در پهنه سرزمین ایران را نشان می دهد.

شکل (۲): ساختار فضایی سکونت و فعالیت در مقیاس ملی (منبع، سند ملی آمایش سرزمین: ۱۳۸۳)

با توجه به شکل ۲: ناپایداری و عدم تعادل در کشور در پراکندگی سکونتگاه ها، اشتغال در بخش های مختلف و جمعیت به طور واضح نمایان است. بیشترین تمرکز فضایی جمعیت در ۴۵٪ مساحت کشور در غرب و شمال با ۸۹٫۸ درصد است. این در حالی است که ۱۰٫۲ درصد از جمعیت در ۵۵٪ مساحت کشور در شرق، جنوب و جنوب شرقی جای دارد.

همچنین در پارامترهای دیگر وضع به همین صورت است. این شکل ها گویای بسیاری از واقعیت ها، نابرابری ها و ناپایداری ها در گذشته، حال و آینده خواهد بود. در گذشته به دلیل پیروی از یک سری نظریات مبتنی بر تمرکزگرای قطب های رشد و سیاست های غیراصولی منجر به ایجاد نابرابری های کنونی شده است و از منظر دفاعی یکی نوع نا امنی در آینده احساس می شود. این شرایط در آینده باعث می شود که جمعیت و سکونتگاه های کشور به راحتی دچار تهدیدهای طبیعی و انسانی قرار گرفته و موجب تحمیل خسارات سنگین مالی و جانی در محدوده های با تمرکز بالای فعالیت و انسان خواهد شد و این تمرکز انسان و فعالیت درست در جایی از کشور به وجود آمده که از آن طرف تهدید منطقه ای بزرگی وجود دارد. در توزیع بهینه امکانات، خدمات و زیرساخت ها که بعضی از آن ها را خود انسان و بعضی دیگر با توجه به توان ها و پتانسیل هایی که طبیعت در اختیار انسان گذاشته است نیز نابرابری و عدم تعادل دیده می شود (سند ملی آمایش سرزمین: ۱۳۸۳). با توجه به ویژگی های مکانی مانند کشاورزی، معادن و ترانزیت می توان با نگارش الگوهای آمایش سرزمین بر پایه ویژگی های جغرافیایی، اجتماعی و اقتصادی و تبدیل آن ها به فرصت، تعاملات اجتماعی، وابستگی های مکانی و تضمین عدالت فضایی، ارتقای سطح اعتماد و وفاداری شهروندان با حکومت در راستای بقا و یکپارچگی گام برداشت (حافظ نیا و کاوندی کاتب، ۱۳۹۶: ۷۳). اگر با دید آمایشی و دفاعی - امنیتی به شکل ۲: نظاره گر باشیم بسیاری از عوامل این اشکال، در تناقض با برنامه های آمایش سرزمین قرار دارند، چرا که یکی از اهداف آمایش سرزمین ساماندهی انسان و فعالیت های او در فضا است.

تاکید بر اصل عدم تمرکز در دکتترین آمایش دفاعی - امنیتی

در استفاده از نیروها، به ویژه نیروهای بومی و در بکارگیری و استقرار آن ها باید به اصل عدم تمرکز توجه شود تا کارها به موازات هم صورت نپذیرند. بطور کلی در مطالعات آمایش دفاعی باید به حفظ و حراست از نقاط استراتژیکی (جزایر، چاههای نفت و اقلیت های قومی و مذهبی که در مرزها مستقر بوده و ارتباط بینابینی با آن سوی مرزها دارند) و امنیت مرزها باید توجه گردد. نهایتاً در این مطالعات، بایستی ملاحظات اقتصادی، صرفه جویی و جلوگیری از اتلاف منابع مد نظر قرار گیرند (چوخاچی زاده مقدم، ۱۳۸۲: ۱۴۸). قبل از انقلاب استقرار یگانهای نیروهای مسلح به گونه ای بود که تهدیدات شمال و غرب کشور پوشش دهند اما امروزه دور تا دور ایران به عنوان عوامل تهدید محسوب می شوند. اگر در گذشته یگانهای از نیروهای مسلح در آن دو قسمت مستقر بوده اند اینک عمده نیروهای هوایی، دریایی و زمینی کشور در سرتاسر مرزها باید مستقر شوند و این مستلزم ارائه طرح جامع استقرار نیروهای مسلح است همزمان با این مساله باید محیط های جغرافیایی، هماهنگی با طرح جامع تقسیمات کشوری مورد بررسی قرار گیرند و براساس شرایط ژئوپلیتیکی، اهداف و سیاست های دفاعی طرح ریزی شوند. در ارتباط با استقرار یگانه نیاز به مطالعات مکان یابی است که بررسی شرایط جغرافیایی (طبیعی، انسانی، کالبدی) از

اهم مسائل می‌باشد. توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین و بهره‌برداری کارآمد می‌تواند توسعه فضایی و منطقه‌ای را ارتقا دهد و میزان توازن آنها را یکسان نماید که این می‌تواند در سه سطح کلان، بخشی و استانی انجام پذیرد؛ در سطح کلان محورهای ذیل مورد توجه می‌باشند: چشم‌انداز توسعه فضایی کشور. -تحلیل شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی. -محدودیت‌ها و مزیت‌های سرزمین. -توزیع جمعیت. -راهبردهای امنیتی - دفاعی و پایگاه اطلاعاتی مکانی و جغرافیایی (آقا محمدی و مرادی، ۱۳۹۷: ۹۳۶). بر مبنای تجارب سالهای جنگ با عراق، ایران به پراکنده ساختن منابع اصلی دفاعی خود با توجه به گستره پهناور کشور پرداخت تا امکان از بین رفتن تمام ظرفیتهای دفاعی با یک حمله از بین رود. در بخش جنگ افزارسازی مشاهده می‌شود تأسیسات تانک‌سازی در لرستان، صنایع الکترونیک در شیراز، صنایع موشکی در تهران و صنایع هواپیما و مهمات‌سازی در اصفهان، کارخانه آب‌سنگین در اراک، تأسیسات غنی‌سازی در نطنز، مرکز تحقیقات هسته‌ای و گاز هگزافلوراید در اصفهان و نیروگاه هسته‌ای در بوشهر، طراحی و اجرا شده است. بخش قابل توجهی از صنایع نظامی نیز به پارچین و کرج منتقل شده است (باقری دولت‌آبادی، ۱۳۹۲: ۷۶).

پدافند غیر عامل و آمایش سرزمین

یکی از مؤثرترین و پایدارترین روشهای دفاع در مقابل تهدیدات که همواره مد نظر بیشتر کشورهای جهان قرار داشته است پدافند غیرعامل است. کشورهایی مانند آمریکا و شوروی سابق با وجود برخورداری از توان نظامی بسیار بالا، توجه ویژه‌ای به این موضوع دارند. لازم به ذکر است برای کشوری مانند سوئیس با وجود بیطرفی در دو جنگ جهانی و مواجهه نبودن با تهدید، این موضوع نیز حائز اهمیت است. در کشور، ما علیرغم موقعیت خاص ژئوپلیتیک، دارا بودن ثروتهای عظیم نفت و گاز، نظام ضد استکبار و ورود به عرصه‌های فناوری نوین و تهدیدات استکبار جهانی، به موضوع پدافند غیر عامل توجه چندانی نشده است (منشادی، ۱۳۹۰: ۱۳۸). دفاع غیر عامل موجب کاهش آسیب‌پذیری و کاهش خسارت و صدمات تأسیسات، تجهیزات و نیروی انسانی مراکز حیاتی، حساس و مهم نظامی و غیر نظامی کشور در برابر تهدیدها و عملیات دشمن می‌گردد (بیگدلو، ۱۳۹۰: ۱۵۴). اگر کشوری برای حفاظت از مراکز به عنوان هدف‌های مهم دشمن، از اصول پدافند غیرعامل استفاده نماید، کار را برای انهدام این هدف‌ها توسط دشمن مشکل می‌نماید، برای مثال اگر با استفاده از استحکام‌های مناسب، کوچک‌سازی هدف‌ها، توزیع خدمات و مراکز خدماتی و اقتصادی که جنبه حیاتی برای جامعه دارند، تلاش شود تا این مراکز مورد شناسایی و انهدام قرار نگیرند و با پیش‌بینی مراکز موازی، آثار انهدام و تخریب احتمالی تا حد ممکن کاهش داده شود، بدیهی است که نتیجه دلخواه دشمن -یعنی فلج‌سازی- به وقوع نمی‌پیوندد (جمالی و مدنی، ۱۳۹۴: ۲۰۳).

در کشور بزرگی مانند چین که به عنوان یک قدرت نظامی در جهان محسوب می شود اقدامات مربوط به پدافند غیرعامل به نحو احسن صورت می گیرد. بیان عملکرد کشور چین در مورد دفاع غیرعامل از این جهت مهم است که بدانیم کشوری با توانمندی های چین نیز به آن اندازه خود را مصون نمی داند که از تمهیدات دفاع غیرعامل بی نیاز باشد (وردی، ۱۳۹۲: ۱۰۰). از اصول و شاخص های پدافند غیرعامل مؤثر بر آمایش سرزمین می توان به انتخاب عرصه های ایمن در جغرافیای کشور بررسی و آنالیز تهدیدات خارجی و داخلی، ارزیابی نواحی آسیب پذیر، انتخاب فاصله مناسب از مرزها نسبت به تهدید و ... و کوچک سازی، ارزان سازی و ابتکار در پدافند غیرعامل اجتناب از گسترش مراکز حیاتی و حساس با مقیاس بزرگ، کوچک سازی، پراکنده سازی اشاره داشت (همان: ۱۰۱). دفاع غیر عامل، مکمل پدافند عامل بوده، لذا در رفع تهدیدات احتمالی، تأمین امنیت و در نتیجه بقای سرزمینی، نقش مهم و حیاتی دارد.

نقش فناوری در دکترین آمایش دفاعی-امنیتی سرزمین

ماهواره ها نقش بسیار اساسی در راهبردهای دفاعی کشورها دارند. بازدارندگی مؤثر مستلزم توان حمله دقیق به دشمنان و پایش دقیق تحولات نظامی محیط پیرامونی است. ماهواره ها نقش اساسی در این زمینه ایفا می کنند. آن ها می توانند آخرین تحولات را در محیط پیرامونی شناسایی کنند و مشخصات دقیق اهداف را تعیین نمایند (عزیزی بساطی، ۱۳۹۸: ۱۰۴). اینکه ماهواره های نظامی قدرت شناسایی و رهگیری فوق العاده بالایی دارند و از این جهت در سیستم های دفاع موشکی نیز نقشی حیاتی دارند این ماهواره ها قادر به تشخیص دقیق پرتاب موشکها، حرکت کشتیها و زیردریاییها و جابجایی ادوات و تجهیزات نظامی هستند و با دارا بودن سامانه ایجاد پارازیت، قادرند هدف یابی موشکهای هوشمند را که با سیستم GPS عمل می نمایند را مختل نمایند. بخش مهمی از جنگ های الکترونیک نیز از طریق این ماهواره ها صورت می گیرد. بنابراین بطور کلی ماهواره های نظامی در مدیریت جنگ های کلاسیک و غیرکلاسیک و عملیات نظامی در آینده نقش فزاینده ای خواهند داشت به عنوان نمونه در طول جنگ آمریکا و نیروهای ائتلاف با عراق، اطلاعات ماهواره ای باعث گردید که واکنش های نظامی نسبت به حرکات نیروهای بعثی در کمتر از چند دقیقه انجام گیرد و این قابلیت نقش بسیار مهمی در نابودی سریع ارتش عراق در جنگ داشت (لشگری، ۱۳۹۱: ۱۵۴). وجود الگوی جامع و مؤثر پیش بینی فناوری دفاعی از جهت تناسب با نیازها و موقعیت های احتمالی آینده، نیاز به کارشناسی گسترده و دقیق می باشد، لذا تشکیل تیم های ترکیبی مطلع از تخصیص های مختلف، به منظور پژوهش و به روز نمودن مستمر الگوی پیش بینی و به کارگیری فناوری دفاعی، از الزامات رشد و توسعه فرایند پیش بینی فناوری در صنایع دفاعی می باشد (امیری، ۱۳۹۶: ۵۰).

آمایش سرزمین با هوش مصنوعی

گسترش هوش مصنوعی و کاربردهای آن منجر به ایجاد دستگاههایی می شود که قادر به انجام کارهای بیشتری بدون دخالت انسان هستند. این دستگاهها داده هایی را تولید می کنند که بینش هایی را برای بهبود فرایندها و به دست آوردن بازده بیشتر فراهم می کند (سند ملی آمایش سرزمین، ۱۳۹۹: ۱۴). کاربرد هوش مصنوعی در حوزه دفاعی - امنیت شامل: حفاظت از زیرساختها مانند هواپیماها، نیروگاهها و بخشهای اقتصادی که در معرض حملات قرار دارند و نیز کشف رفتار غیرمعمول افراد و استفاده از سنسورهای توزیع شده و پیش بینی حوادث حاصل از عوامل طبیعی و انسانی می باشد (همان: ۶۶). این امر (تکنولوژی) می تواند ساختار دفاعی، استراتژی امنیتی و تاکتیکهای نظامی کشورها را متحول سازد. به همین دلیل است که با توسعه و تکامل تکنولوژی، بسیاری از روندهای سیاسی و شکل بندیهای دفاعی کشورها دگرگون می شود. از سوی دیگر روند سرایت تکنولوژی به حوزه های اقتصادی - امنیتی، واحدهای سیاسی نیز دارای اهمیت می باشد. به هر اندازه فرآیندهای انتقال تکنولوژی سریع تر باشد، میزان انعطاف پذیری ساخت های دفاعی واحدهای سیاسی برای مقابله با تهدیدات احتمالی نیز افزایش بیشتری پیدا خواهد کرد. لذا توجه ویژه به این مقوله در ملاحظات آمایش سرزمینی از ضروریات مهم است.

نقش جغرافیای نظامی در مطالعات آمایش سرزمین

دانش جغرافیا از جمله مولفه های اصلی مباحث جنگ و منازعه به حساب می آید و نقش موثری در امور نظامی و امنیتی دارد (کالینز، ۱۳۸۳: ۱۵). عامل اهمیت جغرافیای نظامی مکانها و مناطق مختلف کره زمین نیز سبب ساز ایجاد تمایز در اهمیت ژئوپلیتیک مکانها و مناطق مختلف می گردید. جغرافیای نظامی راهنمای موثری در طرح ریزیهای ملی و برنامه ریزی کلان یک کشور اعم از آمایش سرزمین است، تا مکانیابی مناسب طرح های توسعه و اقدامات سازندگی کشور مانند تأسیسات زیر بنایی و صنعتی در هر شرایطی از ملاحظات امنیتی - دفاعی برخوردار باشند (رحیم صفوی، ۱۳۸۴: ۱۶). به عبارت دیگر در دوران جنگ سرد بلوک های قدرت در درجه اول به دنبال آن بوده اند که بدلیل تعارضات زیربنایی ایدئولوژیک در موازنه قدرت نظامی برتری یابند. زیرا این شاخص مهمترین عنصر در محاسبه قدرت کشورها محسوب می گردید و حیثیت و اعتبار آنها از این طریق حاصل می گردید. بر این مبنا در تمام این دوران مفهوم ایجاد بازدارندگی نظامی یکی از محورهای مطالعات استراتژیک بود و مناطقی که تحت شرایط خاصی ممکن بود دارای اهمیت نظامی باشد منطقه استراتژیک قلمداد می گردید. به عبارت بهتر از این مناطق قوای نظامی قادر بودند که از نظر آفند یا پدافند اشراف بیشتری بر دشمن داشته باشند و از این

حیث دسترسی و تفوق بر آنها برای حکومتها دارای اهمیت زیادی بود. بنابراین اینگونه مناطق به سبب داشتن امتیازات جغرافیایی مورد نیاز در امور نظامی، دارای ارزش و اعتبار بودند و بر مبنای آن در برخی مناطق پدیده مهم انسان ساخت نظامی نظیر پایگاه و یا مقر نظامی وجود داشت که وجود آن سبب اهمیت یافتن آن منطقه از نظر نظامی می گردید. به عنوان نمونه در دوران جنگ سرد آمریکا و به ویژه سازمان ناتو در مناطق از خشکیها و یا اقیانوسها دارای پایگاههایی بودند که وجود این پایگاهها سبب گردیده بود که آن مکان و منطقه ارزش استراتژیک پیدا کند. از نظر مصداقی این امر در طول دوران جنگ سرد به ویژه از طرف آمریکا و بلوک غرب برای مقابله با اتحاد شوروی و بلوک شرق در قالب پایگاههای نظامی گسترده و مجهز در مناطق حساس و همجوار با کانونهای حائل برای مقابله با خطر شوروی تعریف می گردید. از این رو از منظر جغرافیای نظامی نقاط و مکانهای حضور پایگاه ها و مقرهای عمده عملیاتی به ویژه در حوزه حائل دو ابر قدرت از اهمیت بسزایی برخوردار بود (لشگری، ۱۳۹۱: ۸۸). ارزش جغرافیای نظامی در این است که اثرات منطقه عملیات را با شیوه تجزیه و تحلیل فضا و محیط تلفیق می نماید (رحیم صفوی، ۱۳۸۴: ۲۶).

تغییرات اقلیمی و ملاحظات دفاعی - امنیتی

دربلند مدت (۳۰ سال آینده) مهمترین تهدیدهای نظامی - امنیتی در ایران می تواند منشا اقلیمی داشته باشد. از آن جمله می توان به: (۱) خطر درگیری یا تنش نظامی با عراق بر سر ریزگردها. (۲) خطر درگیری یا تنش نظامی با افغانستان بخاطر سد کجکی و سد سلما بر روی هیرمند و هریرود. (۳) خطر آشوب و جنگ داخلی به خاطر از بین رفتن امنیت اقلیمی در خوزستان، سیستان و بلوچستان و فعال شدن شکافهای قومی و مذهبی. (۴) خطر مهاجرت اهل سنت به شهر مشهد و برهم خوردن ترکیب جمعیتی در این شهر و احتمال درگیریهای مذهبی. (۵) افزایش نارضایتی به خاطر مهاجرت و بیکاری که احتمال فعال شدن شکافهای قومی مذهبی را در کردستان و آذربایجان افزایش خواهد داد. (۶) تشدید مهاجرت و خالی شدن مرزهای کشور و هزینه بر بودن تامین امنیت برای نیروها نظامی کشور. (۷) فرسوده شدن و از بین رفتن زیرساختهای نظامی در برخی مناطق کشور اشاره کرد (رضایان و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۸). عناصر اقلیمی از جمله عواملی هستند که می توانند در دفاع عامل و غیرعامل نیروهای نظامی نقش داشته باشند. ————— شرایط اقلیمی جدید، مهاجرت از مناطق آسیب پذیر اقلیمی کشور به سمت مناطق با اقلیم نسبتاً مناسب افزایش یافته و جمعیت مناطق مرزی کاهش می یابد. از آن جمله می توان به افزایش احتمالی مهاجرت از استانهای سیستان و بلوچستان، خراسان جنوبی، خوزستان، کرمانشاه، ایلام و غیره اشاره کرد. این شرایط می تواند به تهدیدی برای امنیت کشور در

مناطق مرزی تبدیل گردد. افزایش خشکسالی، گرد و خاک و کم‌آبی، شرایط مشابهی را ایجاد خواهد کرد. - اثرگذاریه‌های زیان‌بار تغییر اقلیم بر محصولات استراتژیک کشور و به ویژه گندم به علت گستردگی کشت آن بیشتر از دیگر محصولات خواهد بود. به طور کلی به علت کمبود آب، افزایش دمای هوا و کاهش وسعت زمین‌های مناسب کشت، تولید برخی محصولات کاهش خواهد کرد. - با تغییر اقلیم زراعی لازم است دستگاه‌های مرتبط با تحقیقات کشاورزی مطالعات گسترده‌ای برای تولید و معرفی گونه‌های گیاهی و باغی جدید سازگار با تغییر اقلیم ارائه دهند. از آنجا که معرفی گونه‌های جدید موضوعی زمان‌بر است بایستی از هم‌اکنون مراکز تحقیقات کاربردی کشاورزی با همکاری مراکز نظامی و استراتژیک در این خصوص اقدامات لازم را با حمایت دولت انجام دهند (رضایان و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۰). تحقیق و پژوهش در ارتباط با جغرافیای نظامی ایران و به ویژه آب و هواشناسی نظامی می‌تواند در توانمندی کشور در دفاع از این مرز و بوم مورد استفاده قرار گیرد. با توجه به نقش آب و هوا در عملیات‌های نظامی و تعداد بی‌شمار تهدیدات بالقوه پیرامونی کشور و ارزش و جایگاه آن در منطقه خاورمیانه، ضرورت پژوهش در زمینه شناخت و ارزیابی تقویم اقلیم نظامی مناطق مختلف کشور کاری بس‌هوشمندانه است که می‌تواند ضمن کاهش هزینه‌ها از اتخاذ تصمیمات غلط جلوگیری کرده و علاوه بر افزایش کارایی و عملکرد آنها در منطقه، از اتلاف نیروها، سرمایه و زمان جلوگیری کند (حنفی و منیری، ۱۳۹۸: ۵۶).

مهندسی فضای پیرامونی و فراسرزمینی با رویکرد آمایش دفاعی

بسیاری از جنگ‌ها و نزاع‌های جاری در جغرافیای جهان امروز در حوزه ژئوپلیتیک در عرصه جهانی بر سر مهندسی و تعریف فضاهای پیرامونی است، چنانکه هر کشور سعی دارد ساز و کار آن را به نفع خود تغییر دهد (میری، ۱۳۹۴: ۱۴۴). در نتیجه یکی از مسائل مهم و حیاتی جهت تولید و احیای بازسازی مولفه‌های قدرت آفرین ایران و تقویت امنیت و حفظ سرزمین، لزوم توجه و تمرکز بر فضاهای پیرامونی است. یکی از مولفه‌های مهم در فضای پیرامونی هر کشور از جمله ایران، بافت جمعیتی کشورهای همسایه است. برای مثال زبان عربستان و کشورهای همسایه آن مشترک است. هر چه فضاهای پیرامونی در حالت ستیز و خصمانه باشد، قدرت نفوذ و مانور کشورها در حوزه ژئوپلیتیک محدودتر و برد آن‌ها کمتر خواهد شد. بالعکس هر چه فضاهای پیرامونی در حالت روابط دوستانه باشد و بافت نزدیک‌تر و مشترکات بیشتری داشته باشند، برد ژئوپلیتیک و مولفه‌های ژئوپلیتیکی قوی‌تر خواهد شد (همان: ۱۴۳). هدف از آمایش سرزمین در رابطه با بخش دفاع، استقرار بهینه واحدهای نظامی در فضا برای تامین حداکثر قابلیت دفاع و حداقل آسیب‌پذیری می‌باشد. در این راستا می‌توان فضای جغرافیایی ایران را به سه قلمرو ژئواستراتژیک بدین شرح تقسیم نمود:

۱- قلمرو حاشیه (ریملند). ۲- قلمرو سرزمین میانه (میدلند). ۳- قلمرو سرزمین مرکزی (هارتلند). از سوی دیگر اصولاً واحدهای نظامی که در سازمان ارتشها وجود دارد نیز به چهار دسته کلی: الف) واحدهای عملیاتی و رزمی که در صف قرار می گیرند، ب) واحدهای پشتیبانی، ج) واحدهای تکنولوژی و تولید صنایع نظامی، د) واحدهای فرماندهی و ستاد، تقسیم می شوند (منشادی، ۱۳۹۰: ۱۵۳). چرخه و سیستم دفاع راهبردی در فضای پیرامون جمهوری اسلامی ایران متشکل از اجزای چندی است که مهمترین آنها عبارتند از: -محیط راهبردی؛ -منافع ملی؛ -اهداف راهبردی؛ -تهدیدات راهبردی؛ -نقاط هدف راهبردی؛ -تواناییهای راهبردی (قاسمی و نگهدار، ۱۳۹۰: ۱۵). مهمترین گستره های سیستم دفاع راهبردی جمهوری اسلامی ایران در فضای پیرامونی عبارتند از: خلیج فارس و آسیای مرکزی به دلایل ذیل: -نفوذ و نقش یابی منطقه ای؛ -ایجاد محیطی امنیتی باثبات؛ نقش پیوندی ایران بین دو حلقه ی ژئوپولیتیکی خلیج فارس و آسیای مرکزی و قفقاز و مشارکت فعال و سازنده در امور منطقه ای (قاسمی و نگهدار، ۱۳۹۲: ۲۲). سرزمین ایران می تواند مسیر انتقال بین آسیای مرکزی و اقیانوس های دنیا باشد. نظربایف (رئیس جمهور وقت) تصریح کرده است که علاقه مند به ارسال نفت و گاز کشور مطبوعاش به سمت جنوب از طریق ایران به خلیج فارس است که از آنجا امکان صادرات به هندوستان، چین و اروپا و سایر مناطق فراهم می گردد (Weitz, 2007: 139). -رقابت راهبردی با ترکیه در منطقه؛ این رقابت ناشی از ارتباط ژئوپلیتیکی ایران و ترکیه در منطقه آسیای مرکزی و قفقاز می باشد که منجر به رقابتهای راهبردی می گردد؛ -مرکزیت رابطه با روسیه؛ روسیه به عنوان مهمترین کشور منطقه و روابط ایران با آن با توجه به تخصیصات بین ایران و آمریکا از محوریت خاصی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران برخوردار گردیده است (قاسمی و نگهدار، ۱۳۹۲: ۲۲). ایران بر خلاف حوزه دفاعی در سطح دیگر دیپلماسی دفاعی یعنی همکاری های امنیتی - انتظامی با منطقه آسیای مرکزی تجربه نسبتاً موفقی را داشته و در این حوزه به سه صورت دو جانبه، سه جانبه و چند جانبه (مکانیسم های منطقه ای) وارد همکاری امنیتی و انتظامی با کشورهای منطقه آسیای مرکزی شده است. (کوزه گر کالجی، ۱۳۹۴: ۴۲۴).

نتیجه گیری

مسلم است هر واحد جغرافیایی و سیاسی تحت عنوان کشور بعد از پیدایش و شکل گیری، نیاز به ماندگاری و بقا دارد. عواملی مختلفی در به وجود آمدن کشورها و پایداری آن، نقش دارند یکی از مولفه های مهم در ادامه حیات و حفظ سرزمینی کشورها، لزوم توجه به برنامه های آمایش سرزمین به ویژه رویکرد دفاعی - امنیتی آن است.

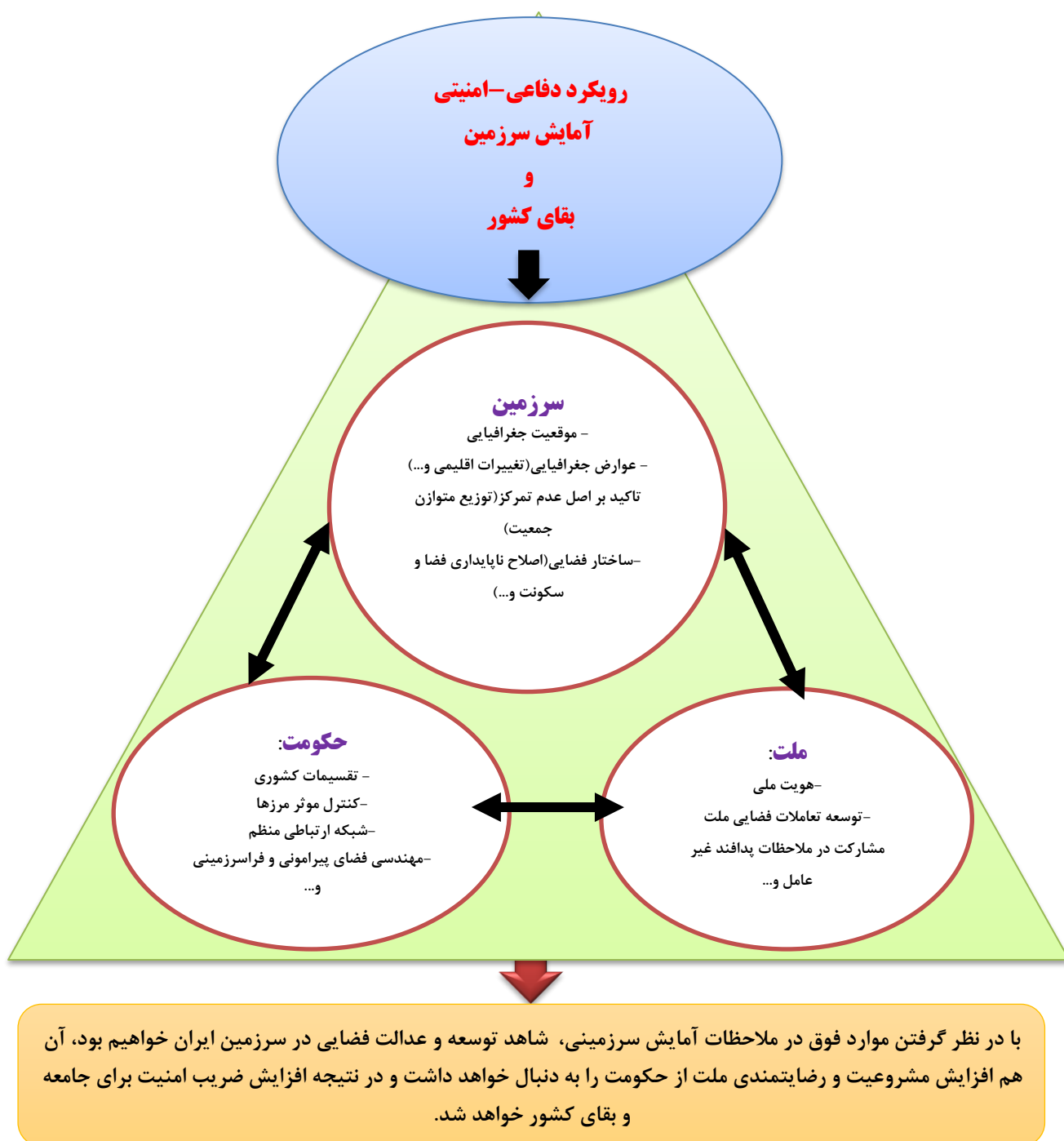
هر کشوری بتواند با رویکرد علمی و عملی از ملاحظات دفاعی و امنیتی در راستای آمایش سرزمین، استفاده مطلوبی کند خودش را در برابر تهدیدات گوناگون بیمه کرده و مسیر امنیت و توسعه سرزمینی خود را فراهم کرده است. برای شکل گیری یک کشور به سه مولفه اصلی نیاز است: سرزمین-ملت و حکومت. برنامه های آمایش سرزمین با هریک از عناصر شکل گیری کشور پیوند خورده است لذا ساختار فضایی کشور، ساختار طبیعی فلات ایران، منابع زیستی کشور، منابع آب و خاک و... با ملاحظات دفاعی-امنیتی آمایش سرزمینی کشور ارتباط تنگاتنگی وجود دارد. تحقیق حاضر به دنبال پاسخگویی به این سوال بود که مولفه های مهم در ماندگاری کشور ایران از منظر آمایش دفاعی-امنیتی سرزمینی، کدام هستند، با مطالعات صورت گرفته، عوامل موثر تعیین شده اند. در مولفه سرزمین ایران عوامل مهم عبارتند از: عوارض جغرافیایی (تغییرات اقلیمی و...)، تاکید بر اصل عدم تمرکز (توزیع متوازن جمعیت)، اصلاح ناپایداری فضا و سکونت و... در مولفه ملت ایران از منظر دفاعی-امنیتی، عواملی مانند: مشارکت ملی در ملاحظات پدافند غیر عامل، وحدت ملی و انسجام جمعیت (همراهی با ارگان های ملی در راستای اجرای برنامه های آمایش سرزمین) و... در بعد حکومتی هم عواملی مانند: مهندسی فضای پیرامونی و فراسرزمینی، مکان گزینی راهبردی، برقراری عدالت جغرافیایی و اجتماعی، اصلاح و توانمند سازی نظام تقسیمات کشوری، توجه ویژه به روش ها و علوم نوین در اجرای برنامه های آمایش سرزمین و... بررسی شده اند (در شکل ۳، نقش این عوامل در بقای کشور نشان داده شده است). شایان ذکر است هریک از سه مولفه سرزمین، ملت و حکومت به نحوی در ماندگاری کشور ایران از منظر آمایش دفاعی-امنیتی موثر هستند ولی نقش حکومت و اقتدار حکومت مرکزی در تعیین و پیشبرد برنامه های آمایش سرزمین، مهم و حائز اهمیت فراوان است. لذا با توجه به نقش پررنگ حکومت در آمایش دفاعی-امنیتی و حفظ تمامیت ارضی کشور، موارد ذیل ارائه می شود:

پیشنهادهای:

- توسعه انواع زیرساخت های کالبدی شامل حمل و نقل، راه آهن (قطار های برقی)، جاده و... به منظور افزایش وحدت ملی، انسجام جمعیت و توسعه تعاملات فضایی ملت.
- آمایش بهینه فضای سرزمینی کشور براساس نقاط ضعف و قوت درونی، تهدیدات و فرصت های بیرونی.
- توجه ویژه به روند فناوری های استراتژیک و فناوری های برتر مانند بلاکچین، رایانش عصبی و... در مطالعات آمایش سرزمین.
- ایجاد خود آگاهی ملی و تقویت احساسات میهن گرایی به همراه ایجاد و شکوفایی عدالت جغرافیایی و اجتماعی.

-نگاه آمایشی در حفظ امنیت زیست محیطی و امنیت غذایی سرزمین ایران (حفظ منابع خاک، شبکه آبها و...).

- باز سازی مولفه های قدرت آفرین ایران در منطقه و لزوم توجه و تمرکز بر فضاهای پیرامونی.

شکل ۳: آمایش سرزمینی و بقای کشور (تنظیم، نویسندگان: ۱۴۰۴).

منابع و مأخذ

- اسکندری، حمید (۱۳۹۰)؛ آمایش سرزمین از منظر پدافند غیر عامل، تهران، چاپ اول، نشر بوستان حمید.
- آقا محمدی، علی اصغر و مرادی، محمد (۱۳۹۷)؛ آمایش سرزمین و نقش آن در توسعه منطقه ای، فصلنامه جغرافیا و روابط انسانی، دوره ۱: شماره: دوم، صص: ۹۵۷-۹۶۸.
- امینی قشلاقی، داود و ابراهیمی، حامد و محمدی، محمد صادق (۱۴۰۲)؛ ملاحظات دفاعی-امنیتی آمایش سرزمین روسیه با کاربست آن برای جمهوری اسلامی ایران، پژوهشنامه علوم دفاعی، شماره: دهم، صص: ۴۱-۲۱.
- باقری دولت آبادی، علی (۱۳۹۲)؛ نقش عنصر بازدارندگی در راهبرد نظامی ایران، مجله سیاست دفاعی، دوره ۲۲، شماره: ۸۵، صص: ۸۷-۳۷.
- بیگدلو، مهدی (۱۳۹۰)؛ تأثیر پدافند غیر عامل بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه راهبردی دفاعی، سال نهم، شماره: سی و چهارم، صص: ۱۷۹-۱۴۵.
- پاشازاده، منوچهر و سیدین، افشار و پارسای مقدم، مهدی (۱۳۹۶)؛ تحلیل نقاط بهینه استقرارگاه های نظامی بر مبنای ملاحظات دفاعی و امنیتی با استفاده از GIS (مطالعه موردی: استان اردبیل)، فصلنامه مدیریت نظامی، دوره ۱۷، شماره: ۶۶، صص: ۵۱-۲۳.
- پورموسوی، سید موسی (۱۳۸۶)؛ ملاحظات دفاعی-امنیتی در آمایش سرزمینی ج.ا.ایران، فصلنامه راهبرد دفاعی، دوره ۵، شماره: ۱۶، صص: ۲۴-۱.
- جلالی فراهانی، غلامرضا (۱۳۹۳)؛ الگوی آمایش سرزمین با اعمال اصول پدافند غیر عامل، تهران، انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- جمالی، علی و مدنی، مصطفی (۱۳۹۴)؛ نقش پدافند غیر عامل در بازدارندگی از جنگ، فصلنامه راهبرد دفاعی، سال سیزدهم، شماره: پنجاه و یکم، صص: ۲۰۶-۱۷۱.
- چوخاچی زاده مقدم، محمد باقر (۱۳۸۲)؛ قلمرو و ماهیت جغرافیای نظامی، فصلنامه سیاست دفاعی، دوره یازدهم، شماره: چهل و دوم، صص: ۱۶۸-۱۴۵.
- حنفی، علی و منیری، کامل (۱۳۹۸)؛ آمایش اقلیم دفاعی منطقه جنوب شرق کشور و اهمیت آن در سناریوهای طرح ریزی عملیاته‌های نظامی، فصلنامه آینده پژوهشی دفاعی، سال چهارم، شماره: چهاردهم، صص: ۵۹-۳۵.
- حافظ نیا، محمد رضا و کاوندی کاتب، ابولفضل (۱۳۹۶)؛ علل پیدایش و بقای کشور ایران، تهران، انتشارات سمت.
- رحیم صفوی، یحیی (۱۳۸۴)؛ اصول و مبانی جغرافیای نظامی، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- رشیدی، مصطفی (۱۳۹۳)؛ آسیب‌شناسی ژئوپلیتیکی برنامه‌ریزی در فضای سرزمینی ایران با رویکرد آمایش سرزمین، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.

- رضایان قیه باشی، احد و پور عزت، علی اصغر و حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۹۶)؛ آینده پژوهشی تهدیدهای - امنیتی ناشی از تغییر اقلیم در ایران؛ با استفاده از روش چرخ آینده، فصلنامه آینده پژوهشی، سال دوم، شماره: چهارم، صص: ۱۶۶-۱۴۱.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)؛ مطالعات سند ملی آمایش سرزمین، بخش فناوری اطلاعات و ارتباطات، مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۹)؛ سند ملی آمایش سرزمین، مرکز پژوهش های توسعه و آینده نگری.
- ضوابط ملی آمایش سرزمین، تصویب نامه هیئت وزیران، (۱۳۸۳)، سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور.
- عزیزی بساطی، مجتبی (۱۳۹۸)؛ توانمندی موشکی جمهوری اسلامی ایران و موازنه قدرت در غرب آسیا، رساله دکتری رشته روابط بین الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده پردیس تحصیلات تکمیلی.
- عزتی، عزت الله (۱۳۹۰)؛ جغرافیای استراتژیک ایران، جلد سوم، تهران، سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- قاسمی، فرهاد و نگهدار، الهام (۱۳۹۲)؛ چرخه راهبردی و الزامات سیستم دفاعی جمهوری اسلامی ایران، مجله سیاست دفاعی، سال بیست و دوم، شماره: هشتاد و پنجم، صص: ۳۶-۹.
- کالینز، جان ام. (۱۳۸۳)؛ جغرافیای نظامی (جغرافیای طبیعی)، ترجمه محمدرضا آهنی و بهرام محسنی جلد اول، تهران: انتشارات دانشگاه امام حسین (ع).
- کوزه گر کالجی، ولی (۱۳۹۴)؛ ایران، روسیه و چین در آسیای مرکزی، تعامل و تقابل با سیاست خارجی آمریکا، نشر وزارت امور خارجه.
- گل کرمی، عابد (۱۳۹۶)؛ تبیین سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه ژئوپلیتیک و ارائه الگوی بهینه منطقه ای، مطالعه موردی: خلیج فارس، رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی.
- گل وردی، حسن (۱۳۹۲)؛ نقش آمایش سرزمین در تدوین الگوی دفاعی - امنیتی ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار.
- لشگری تفرشی، احسان (۱۳۹۱)؛ تبیین نظری مفهوم مکانها و مناطق استراتژیک، رساله دوره دکتری رشته جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس.
- منشادی، محمد علی (۱۳۹۰)؛ ارائه الگوی مناسب پراکنش آمادگاههای نزاجا در جنگ ناهمتراز با اصول پدافند غیرعامل، فصلنامه مدیریت نظامی، سال یازدهم، شماره: چهل و سوم، صص: ۲۰۶-۱۸۶.
- میری، جواد (۱۳۹۴)؛ نگاهی مردم شناسانه به چین و روسیه در جغرافیای سیاسی ایران، تهران، انتشارات جامعه شناسان.
- یوسفوند، یعقوب (۱۴۰۲)؛ تحلیل سیاست گذاری دفاعی در سیستم های پیچیده و آشوبی بین المللی، پژوهشنامه علوم دفاعی، شماره: یازدهم، صص: ۷۹-۶۲.

- Harrison, Ph. & Todes, A (2001), the use of spatial framework in regional development in south.
- Waltz, K (1979), Theory of International Politics, London, Addison- Wesley.
- Healey, P. (2006), Collaborative Planning; Shaping Places in Fragmented Societies, 2nd ed, Palgrave Macmillan, Basingstoke, Hants.
- Hasmen, N.M. (1970): French Redional planning. Edinburgh Indian university press.

Analysis of Effective Factors in Defence - Security Considerations of Land use Planning Based on the Survival of Iran

Mostafa Mazaheri¹

Rahim Gasemi²

1. Corresponding Author, PhD in Political Geography, University of Tehran (m_mazaheri6424@yahoo.com)

2. Bachelor of Defense Management, Imam Ali University, Tehran (Iran.Rahim.gasemi00@gmail.com)

abstract

Territory the most element and fundamental principle the Existential cause of a country. The preservation and survival of a country depends on its territorial existence and national development in various aspects. Land planning is considered the most appropriate platform for macro-planning and national development in any country. One of the most important aspects that contributes to the sustainability of a country is paying attention to territorial planning considerations in its security and defense dimensions, because observing defense-security considerations in planning plans is one of the necessities for the development and continuity of the country, and failure to pay attention to it will cause irreparable damage. It is certain that security issues apply at different scales and do not only include the internal borders of countries, but are also affected by external conditions and the surrounding environment. Given this importance, the aim of the present study is to investigate and identify effective components in land planning considerations with a defense-security approach in order to preserve the territorial integrity of Iran. The research analytical-explanatory approach, in which a combination of library studies (books, articles, documents) was used. The results of the research indicate that the need to pay attention to land planning plans for the preservation and survival of the country is inevitable. Therefore, factors such as strategic location, the principle of decentralization, a principled approach to passive defense methods, special attention to military geography knowledge, the use of new methods and emerging technologies, etc. will play an effective role in formulating the country's defense-security planning plan in line with its survival and sustainability.

Keywords: Land use Planning , Defense - Security Considerations , Iran .